

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A DUNA—TISZA KÖZÉRE IRÁNYULÓ MIGRÁCIÓ A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

JUHÁSZ ANTAL

A török hódoltság alatt a Duna—Tisza köze középkori településeinek nagyobb része elenyészett: lakosságuk az ismétlődő hadjáratok, dúlások miatt elpusztult, vagy olyan lakott helyre menekült, ahol viszonylagos védelmet talált. A megművelt szántókat fölverte a gaz, a táj jelentős része pusztásodott.

A pusztulás mértékét tárja elénk Pest-Pilis és Solt vármegye 1690. évi összeírása.¹ A kecskeméti járásban mindössze 9 lakott települést találtak az összeírók, és 50 falu vált néptelenné. A vármegyék és a szomszédos szabadalmas kun kerület írott forrásból ismert valamennyi faluját, városát figyelembe véve 268 település pusztult el, illetve vált lakatlanná, és 112 vészelte át, többnyire töredékes maradványaiban, a török hódoltságot.² Ismert, hogy Buda, majd Szeged visszavétele (1686) után sok család visszaköltözött elhagyott lakhelyére, más vidékekről pedig spontán bevándorlás indult a hódoltsági területekre. Jó példa erre a Kiskunság 1699. évi Pentz-féle összeírása. A kerület lakóinak 37%-a mondta magát helybelinek, 8,3%-a közeli, 6,1%-a távolabbi helységből, 48,6% pedig vallomása szerint Baranyából származott.³

A szökött jobbágyok spontán migrációját a királyi kincstár, a vármegyék és a föld-birtokosok szervezett telepítési akciói követték. Már 1689-ben királyi rendelet határozta meg a telepítési szerződések irányelveit. A XVIII. században több hullámban zajló szervezett telepítések kedvezményezettjei németek, szlovákok, délszlávok voltak, de ebben az időszakban is számottevő a magyarság betelepülése: zömmel jázsági magyarok népesítették be Dorozsmát, Majsát, Félegyházát, nagykunsági telepések szállták meg a Bácskában Pacsér, Ómoravica és Feketehegy kincstári pusztákat, és Kecel, Kistelek telepítésében — észak-magyarországi szlovákok mellett — Nógrád, Hont, Heves megyei magyar családok is részt vettek. E két telepített falu kiragadott példa, viszont általánosan jellemző, hogy a felföldi vármegyék magyar és szlovák jobbágysai a letelepítési kedvezmények reményében ezrével keltek útra az Alföldre, hogy jobb életföltételeket keressenek. A XVIII. századi belső vándorlás meghatározó iránya az észak-déli népmozgás, amelynek *Bárh János* szerint több állomása, „átbocsátó stációja” volt.⁴

A XVIII. századi telepítések és a spontán népmozgás eredményeként számos elpusztult és elhagyott középkori település szerveződött újjá, gyakran a régi helyén, melyet a terület birtokosai és a hatóságok, kedvező természetföldrajzi adottságai folytán a megtelepedésre ismét alkalmasnak tartottak. Településtörténeti szempontból fontos kiemelni, hogy a XVIII. századi telepéseket falvakba telepítették. Más kérdés, hogy ahol nem volt nyomásos gazdálkodás és a földesúr nem szolt bele a határ használatába, ott előbb-utóbb szállások létesültek és a gazdaság központja a belsőségről a szállásra (tanyára) helyeződött. De a XVIII. századi Duna—Tisza közti telepítések elsődleges településformája a falu, annak különböző morfológiai típusaival.

A török uralom alatt keletkezett „népességi vákuumot” a XVIII. századi telepítések nem töltötték fel teljesen. A XIX. század első felében készült térképeket vizsgálva szembetűnő, hogy a szabadalmas kiskun települések szomszédságában több tízezer holdas puszták terültek el, melyeket nemesi családok — a Podmaniczky, Prónay, Beniczky, Ráday, Wattay és más famíliák — birtokoltak. Maguk a kiskun mezővárosok és egyes jázsági települések is számos pusztát szereztek

¹ *Borovszky Samu* 1900. 303. p.

² *Borovszky Samu* 1900. 303—304. p.

³ *Tálas István* 1977. 40. p.

⁴ *Bárh János* 1993. 1622—1624.

meg saját határukon kívül a redempció alkalmával. Lajos, Mizse, Bene, Böször, Kisbalás, Kerekegyháza, Jakabszállás, Orgovány, Móricz gátja, Szank, Szent László, Csólyos és Pálos pusztát kiskunok és jászok váltották meg, hogy jószágaiknak minél nagyobb legelőket biztosítsanak. E pusztákat a XIX. század közepe tájáig túlnyomó részben legelőül is használták.

Nagy legelők voltak valamennyi Duna–Tisza közti település saját határában is a helyi közbirtokosság tulajdonában. Az osztatlan legelőkön a földtulajdonos parasztok és cívisek méneses lovainak, marháinak, juhainak legeltetése a közösség írott és íratlan jogszokásai szerint folyt. Legnagyobb közlegelővel a nagy határu mezővárosok — Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Halas — és Szeged szabad királyi város rendelkeztek.

A közlegelők kiosztásának föltételeit először Kecskemét és Szeged mezei gazdái és polgárai munkálták, részben kényszerítették ki az 1840-es évek vége felé. Kecskemét 1847-ben, Szeged 1852-ben parcellázta külső legelőinek első darabjait. A több ezer holdas puszták nyilvános árverésen történő bérbeadása újabb migrációs folyamatot keltett, amelynek az összetevői a település-néprajzi feldolgozásokból már ismertek.⁵ A legnagyobb közlegelőket birtokló két Duna–Tisza közti város példáját követték a táj más mezővárosai — jóllehet több kiskunsági és jászsági település (például Dorozsma, Lacháza) pusztáinak fölosztását az 1890-es évekig halogatta, máshol pedig — éppen Szeged és Kecskemét határában — a legelőelosztás részletekben történt és a XX. század első harmadára is áthúzódott. A közlegelőkön nemcsak helybeliek jutottak földhöz, hanem a közeli települések vállalkozó birtokosai, gazdái, földéhes szegényparasztjai is.

A közbirtokossági legelők tagosítása és tanyásodása idején több, Kiskunsággal határos és felső-bácskai pusztát még mindig a régi középbirtokos nemesség leszármazottai bírtak és túlnyomó részben külterjes állattartással hasznosítottak. Az egykor sokezer holdas nemesi birtokok nagy része a XIX. század második felére ezer holdon aluli, sőt kisebb birtoktestekre aprózódott, számos birtokos család eladósodott, ezért földje eladására kényszerült. A marhatenyésztésben bekövetkező fajtaváltás, a belterjes állattenyésztés terjedése és más, gazdaságon kívüli tényezők is erősítették ezt a tendenciát. Gyakran a tulajdonos személye többször változott, mielőtt e homokpuszták parcellázására a dualizmus évtizedeiben sor került.

Az agrártörténeti és a település-néprajzi kutatás a közelmúltig keveset foglalkozott ezzel a folyamattal, pedig ezek a parcellázások nagy mértékű belső vándorlást indítottak el, és településtörténeti, agrárgazdasági, társadalmi kihatásaik nem kevésbé jelentősek.

Az 1870-es évektől 1905 tájáig meg-megélénkülő migráció áttekintése meghaladná tanulmányom kereteit, ezért két Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei pusztát: Tázlár és Bócsa benépesülését ismertetem, majd munkaközösségi kutatásunk más eredményeit is figyelembe véve néhány következtetést igyekszem levonni.

Tázlár pusztája a XVIII. század elejétől a XIX. század közepe tájáig a Kiskőrösti evangélikus szlovákokkal betelepítő Wattay család birtoka volt. 1837-ben 20 katolikus, 71 evangélikus és 12 református lakos élt a pusztán,⁶ akik uradalmi major(ok)ban dolgozó cselédek, béresek, s a munkát irányító tisztviselők és családtagjaik lehettek. 1850-ben a 14 ezer holdas pusztából csak 2700 holdat szántottak, nagyobb része homokos legelő és erdő volt.⁷ A század második felében már a Beniczky, Kubinyi, Marsó, Benedikti család — a Wattayak leányági örökösei — bírták a pusztát. A felosztás a Beniczky-birtok eladásával az 1870-es években kezdődött. Tázlár 1879. évi kataszteri térképe 68 új birtokos nevét tünteti föl, s közülük 30 tanyát is épített.⁸ Az egyházi anyakönyvek alapján 56 telepes származási helyét tudtam megállapítani: az első hullámban

⁵ Juhász Antal 1980., Juhász Antal 1987.

⁶ Borovszky Samu 1900. 118. p.

⁷ Fényes Elek 1851. IV. 191. p.

⁸ Tázlár község Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében kataszteri térképe, 1879. Felvette Lohota Adolf mérnök. A kéziratos térképet Szabadi Pál helyismereti kutató őrizte meg, ma a kiskunhalasi Thorma János Múzeum gyűjteményében van.

letelepültek közül 29 szegedi, 16 majsai, 9 kisteleki, 1-1 halasi, illetve pálmonostorai családfő volt.⁹

A birtokot a kalocsai székhelyű Sárközi Takarékpénztár parcellázta: holdját 50-100 forintért 50 éves törlesztésre 4,5%-os kamattal. A vásárláskor holdanként 5-6 forint kauciót kellett letenni. Legtöbb földet a szegedi *Lázár István*, a majsai *Terbe Gábor* és a kisteleki származású *Szalay Antal* vásárolt. *Lázár István* Szeged-Alsótanyáról érkezett a pusztára, és az utódok emlékezése szerint 120-130 holdat tudott venni. Amikor odaértek, az asszonyok sírva fakadtak. Egyik unokája így emlékezett: „Nagyanyám sírt, mikor idehurcolkodtak. Azt mondta, itt éhönhalunk, semmi mög nem terem. Télön kubikolták a homokot, a högyeket elhordták kocsikkal, töltögették a völgyeket, szőlőt telepítettek. Aztán mindön megtörmött.” A szegedi családok természetek először dohányt és görögdinnyét a homokpusztán. Sok szarvasmarhát, kiváltképp ökröt és birkát tenyésztettek. A birka a homokpuszta gyér fűvű legelőin is megtalálta a táplálékát. *Lázár István*nak 1895-ben már 337 hold földje volt: 124 hold szántóján kívül 75 hold legelőt, 40 hold rétet, 27 hold erdőt, 9 hold szőlőt, 7 hold nádist vettek számba, és 55 hold buckás futóhomok után adóznia sem kellett.¹⁰

A Lázárok — mint több más szegedi telepes — nagycsalád-közösségben éltek. A nős fiúk évekig szüleikkel együtt maradtak, apjuk irányításával végezték a parasztgazdaság minden munkáját, a menyecskék dolgát pedig a gazdasszony határozta meg. A nagycsaládi együttélés csaknem teljesen szükségtelenné tette idegen munkaerő alkalmazását, a családi munkaerő összefogásával és piacra termeléssel megalapozta a gazdaság gyarapodását, és ezáltal az utódok jövőjét is. *Lázár István* idős korára 640 holdra gyarapította vagyonát. Hat fiára átlag 60-60 holdat, négy lányára 40-40 holdat hagyott örökül, és mindegyik fiának tanyát épített. Kevés telepes tudott a pusztá parcellázásakor annyi földet vásárolni és olyan prosperáló tanyai gazdaságot fejleszteni, mint a szegedi *Lázár István*, de számosan voltak, akik az olcsón vásárolt 20-30-50 holdnyi szűzföldön ügyesen gazdálkodva gyarapították vagyonukat és gyermekeikre fölösleget termelő, állatokat, gyümölcsöt, bort értékesítő gazdaságot hagytak. Ilyen volt az ugyancsak szeged-alstanyai *Nacsa Ferenc*, aki 6 hold jussától és felesége 3 hold örökrésztől vált meg, mert csábította az olcsó, törlesztésre megvásárolható tázlári homok. Neki az eladott örökföld árából 56 hold vételére futotta, s kezdetben más házában húzták meg magukat. A földvétel után két évvel építkezett, négy hold szőlőt telepített, ő is természetet dinnyét — amit a kalocsai piacon jó áron értékesített —, majd 1906-ban a Sváb-féle birtokból még 30 holdat vásárolt és 1 holdon gyümölcsfákat telepített. Elsőszülött fiára jól működő, belterjes tanyai gazdaságot örökölt. Fiának három gyermeke született, és az osztozáskor a két élő testvér 56-56 holdat örökölt: ugyanannyit, amekkora földön a nagypa közel öt évtizeddel azelőtt megvetette a lábát.

A kilencvenes évek elején Tázláron újabb birtoktesteket parcelláztak. Ekkor telepedett meg a pusztán több hódmezővásárhelyi család. *Égető István* és *Kóti Judit* házasságából 6 gyermek született: 1893-ban három nős fiú az elvándorlást választotta, és családotól Tázlárra költözött. Az egyik rokon így idézi föl az áttelepülést: „Vásárhelyen eladták a jó földet, itt megvették a rossz homokot ...” Másikuk így rögzíti az eseményt: „Azért jöttek el Vásárhelyről, mert a kicsit eladták és többet vettek belőle.” Kivándorlásuk indítéka tehát ugyanaz, mint a szegedi telepeseké. A legtöbb földet vásárló testvér, *Égető István* 1895-ben már 224 holdas nagygazda: 88 holdat szántott, 90 hold erdővel volt betelepítve, 30 holdat kaszálónak, 4 holdat legelőül használt és 3 hold szőlőt művelt. Az áttelepült hódmezővásárhelyi családok többsége református, de néhányan katolikusokkal kötöttek házasságot.

A hetvenes évek végétől a századfordulóig megtelepültek gyermekei az 1900-as évektől kezdtek családot alapítani, ezért az 1906—1928 között házasodó tázláriak származási helyéről készítettem kimutatást. A helyi római katolikus egyház anyakönyvéből gyűjtött adatokat ki-

⁹ Soltvadkert, Római katolikus plébánia irattára: Matricula Baptisatorum Parociális Ecclesiae R. Cath. Vadkertensis ab anno 1876—1888. Tomus IV.

¹⁰ A magyar korona országainak gazdacímháza. Budapest, 1897. 240—241. p.

egészítettem a korábban Vadkerten (ma Soltvadkert) anyakönyvezett tázláriak származásával és családtörténeti kutatásával, mivel ilyen korrekciókkal adható valós kép a letelepültek eredetéről.

A házaselek 77 településről származtak, ami nagy szóródást mutat. Ám kirajzolódik néhány kibocsátó központ, pontosabban kistáj, melyek meghatározóak Tázlár benépesülésében. A házasságok háromötöde hat településről való, s közülük a legtöbb (96 személy) — az egybekelt fiatalok csaknem 20%-a — szegedi származású. Szinte valamennyien a szegedi tanyák: Alsó- és Felsőtanya szülöttei, a fiatalabbakat már az 1892-ben létesített két külterületi közigazgatási központ templomában keresztelték. A szegedieket a szomszédos vadkertiek követik, aminek az a magyarázata, hogy a pusztarészek eladásakor számos vadkerti parasztember vásárolt földet. Utánuk a kisteleki, halasi, majsai és dorozsmai származásúak következnek. A járszági törzsnéességű Kiskundorozsma jelentékeny kibocsátó fészke a Duna—Tisza közti migrációnak. Tázláron a Beniczky-kúria körül annyi dorozsmai — közöttük borbély- és kovácsmester is — telepedett le, hogy a faluszerű kis terepet a helybeliek Kisdorozsmának nevezték.

Számottevő volt még a Tisza-melléki tájról — Csongrád, Kunszentmárton, Szentes, Mindszent, Pálmonostora —, a dél-tiszántúli Hódmezővásárhelyről, Csanádapácáról, az észak-bácskai Mélykútról, Szabadkáról, valamint Félegyházáról és Szankról történő bevándorlás. A történelmi Magyarország 37 településéről mindössze 1-1 tázlári házasság származott.

Tázlár, Kis-Bócsa, Nagy-Bócsa, Kötöny és Harka pusztából a hatóságok 1872-ben önálló községet szerveztek Tázlár néven. Területe több mint 46 ezer kat. hold, meghaladta több alföldi mezőváros (például Csongrád) területét, népessége 1870-ben 1398 lakos.¹¹ Magán Tázlár pusztán akkor kb. 400-500 ember élt. Az új községnek egyetlen településmagva sem volt, népessége uradalmi majorokban, Harka és Kötöny pusztán részben nagygazdák és bérlők tanyáin lakott. Tázlár pusztán a Beniczky család említett kúriája körül az 1880—90-es években alakult ki település-sűrűsödés, melyet az idősebbek napjainkig Fölsőtelepnek is emlegetnek. A vadkerti római katolikus egyház anyakönyvében 1891 novemberében bukkan föl a „Faluföld” megnevezés, amivel ezt a falumagnak tekintett telepet jelölték. Itt többnyire szegényparasztek, nap-számosok, iparosok vásároltak portát és néhány hold földet.

Tázlár életében 1906-ban történt újabb változás, amikor Kisbócsa, Nagybócsa és Zöldhalom területét elszakítva a hatóságok megszervezték Bócsa községet. Történt mindez oly módon, hogy az önállóvá vált Bócsának sem volt településmagja, egyetlen utcája sem, egész népessége — 1910-ben 3042 személy — a több mint 23 ezer holdas határ majorjaiban és tanyáin élt.¹² A dualizmus korában az Alföldön az állam és a megyei apparátus számos hasonló községet szervezett, ezeket *Erdei Ferenc* találó kifejezéssel „eszmei község”-ként értelmezi.

Ugyanebben az évben a katolikus egyház a Beniczky-kúriában kápolnát alakított ki — ezzel Tázlár önálló plébániát kapott —, és megkezdték a több ezer holdas Sváb-birtok felparcellázását.

A félegyházi illetőségű *Sváb Imre* 1894-ben Tázlár legtöbb adót fizető birtokosa, 1895-ben neki és testvérének Tázláron és a szomszédos Szank határában közel 6000 holdas birtoka volt. Az árverésen 30 kishold (magyar hold) területű parcellákat osztottak. A tehetősek több parcellát is vásárolhattak, akiknek pedig nem volt pénzük egyszerre, ketten-hárman társultak össze egy parcella vételére. Egy holdat általában 100 koronáért lehetett venni bankkölcsönre, ha a vevő 10 korona kauciót lefizetett.

Lássunk egy példát! *Berta István* kunszentmártoni kubikus 1912-ben 50 kisholdat vásárolt a Sváb-birtokból. Pesten dolgozott és hirdetésből értesült a tázlári földeladásról. Még abban az évben tanyát épített, de nem költözött oda, hanem lakónak adta ki. Legénykorától út- és vasút-építésen dolgozott mint kubikus, később két lovat vett, és azokkal kordézott. Az 1910-es évek elején már 32 lovat tartó „kordésgazda”. Amikor megkapta a katonai behívót, lovainak egy részét eladta, és négytagú családjával a kisperesti munkástelepről tázlári tanyájára költözött. Fia erre így

¹¹ *Galgóczy Károly* 1877. 278. p.

¹² A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. Budapest, 1912. Magyar Statisztikai Közlemények Új sor. 42. 556. p.

emlékezett: „Mikor idejöttünk haza, 18 lóval jöttünk ... Volt két sublótunk, ruhásláda, egy sifonér, két ágy, asztal, székek ...” Az Alsó dűlőben volt a földje, amit a nép „Putrisivatag”-nak nevezett, mert egy részét siványhomok borította, ahol több család a homokbuckába ásott földházban lakott. Az első világháború után Berta István csikóneveléssel foglalkozott, birkalegelőt bérelt, fuvert vállalt, hogy rossz termőtalajú homoki gazdasága kevés jövedelmét kiegészítse. A tiszántúli származású vándormunkás végül is gyökeret eresztett a Homokhátságon, amire több hasonló példát tudunk. Szomszédságában két-két szegedi és orgoványi család, egy-egy halasi és kisteleki gazda, egy cselédember és több soltvadkerti sváb gazda vásárolt földet. A legkisebb tanyai gazdaság 15, a legnagyobb 300 holdas volt. A dűlő népessége kicsiben mutatja a Tázlára irányuló század eleji migráció irányait és társadalmi színeképét.

Az 1890-es években Tázlár második legnagyobb birtokosa *Fischer Sámuel* bajai zsidó kereskedő, akinek közel négyezer holdas birtoka Bócsán terült el. Elszegényedő földbirtokosoktól vásárolta földjeit, s a neve a hetvenes években szerepel először a virilisek listáján.

Bócsa puszta Tázlárnál kietlenebb nyerstáj, ahol nagyobb területet uralt a futóhomok. *Fényes Elek* arról tudósít, hogy a 24 ezer holdas Nagy-Bócsa „harmada siványhomok, a többi része homokos legelő, ... kevés szántó és kaszálóföld.”¹³ Az I. katonai felvétel a bócsai csárda közelében föltüntet ugyan néhány szállást, de a XIX. században a pusztára a földesúri majorságok jellemzők. A századelőn 9 kisebb-nagyobb major volt Bócsán: kettő a Fischer-birtokon, az eladósodott Sigray-család birtokát és majorságát *Greskovics Pál* csongrádi birtokos vásárolta meg, és nagy majort birtokolt a kecskeméti *Szapannos Elek* és a csongrádi *Bagi József*.¹⁴ Utóbbi az elhíresült parasztbáró, „gatyás báró”, akinek vagyonáról, viselt dolgairól mondákat őrzött meg a táj parasztsága.

Fischer-Bócsa 1904. évi parcellázása szintén jelentős migrációt eredményezett. A *Historia Domus* bejegyzése szerint itt 40-50-60 koronáért is lehetett egy holdat venni. A 2 koronás nap-számbérhez viszonyítva ez viszonylag alacsony ár, és a vételkor csak töredékét kellett kifizetni. Egy jászszentlászlói gazda 100-120 koronáért vásárolta holdját, de voltak, akik az egymásra licitálás miatt — erejüket meghaladó terhet vállalva — 250-300 koronát is adtak egy holdért.

Bócsa puszta századvégi, XX. század eleji településeiről nem készíthető olyan dokumentáció, mint Tázlarról, mivel a helyi anyakönyvezés csak 1920 októberében kezdődött, és a korábbi, tázlári és vadkerti anyakönyvben a lakóhely jelölése nem mindig következetes. Az 1920 utáni keresztelési anyakönyv és a családtörténeti adatgyűjtés alapján az összegezhető, hogy a közvetlen környék parasztságának nagyobb része volt a benépesítésben, mint a Tázlára irányuló migrációban. A kereszteltek szüleinek származási helyét számba véve a már helyben lakókat az alábbi települések esetszámai követik:¹⁵

Szank és Móricgát *	193
Bugac *	181
Soltvadkert *	152
Orgovány	124
Szeged	121
Tázlár/Prónayfalva	110
Félegyháza	107
Kecskemét	100
Majsa	62
Halas	46

* Szomszéd települések.

¹³ *Fényes Elek* 1851. I. 139. p.

¹⁴ Bócsa kataszteri térképe. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1912. Kiskőrös, Járási Földhivatal.

¹⁵ Bócsa Római katolikus plébánia irattára: Kereszteltek anyakönyve 1930–1958.

A szegediek — főképp felsőtanyaiak, csengeleiek — száma és szerepe Bócsa népesítésében is számottevő, de kisebb arányú, mint Tázlárón. Kevesebb a kisteleki, csongrádi, dorozsmai bevándorló is, mint a szomszéd községben. Föltűnően sok család költözött az észak-bácskai Mélykútról. Családtörténeti interjúból ismert, hogy szülő, testvér, rokon példája nyomán a Mayer, Meggyesi, Menhelyi, Viszmeg családból többen kerekedtek föl Bócsára. Az elvándorlás hátterére jellemző Mayer Antal emlékezése: „Sokat emlegette apám, hogy nem bánta meg. Mert akik ottmaradtak, azok ma is szegények, itt meg a maguk gazdái voltak. Nem kellett napszámba menni, hanem ők fogadtak napszámot.”

* * *

Munkaközösségünk tagjai több kiskunsági és jászsági település birtokában lévő Duna—Tisza közti puszták — Jakabszállás, Kerekegyháza, Orgovány, Szentlászló, Pálos — fölosztásának folyamatát tárták föl.¹⁶ Vizsgálataik fontos tanulsága, hogy a jászságiak a XIX. század második felében tagosított pusztákra jelentős számban költöztek ki, és ott mindjárt az otthoni tanyás gazdálkodást folytatták. Szabó László a jászságiaknak ezekre a pusztákra költözését nem csupán kirajzásnak, hanem jász expanzióknak tekinti, melyet a jászsági népi kultúra egyik jellegzetes sajátosságaként értelmez.¹⁷ Ez a terjeszkedés szerintem hasonló a szegedi nép kirajzásához, melynek XVIII—XIX. századi folyamatát Bálint Sándor írta meg „A szegedi nemzet”-ben.¹⁸ A jászok és a szegediek expanziójának rokon vonásai állapíthatók meg, s mivel a két népi kultúra éppen tájunkon „találkozott”, kapcsolataik, különállásuk vagy integrációjuk kutatása alig halasztható tennivaló.

Föltárásaink másik tanulsága az, hogy a kiskun mezővárosok gazdái a „redempciós kulcs” alapján kiosztott homokos legelőre nem vagy alig tartottak igényt, részesedésüket potom áron elkótyavetyélték. Így juthattak a Kunszentmiklós, Lacháza, Szabadszállás, Fülöpszállás által megváltott puszták idegenek, „jöttmentek” — környékbeli faluk, városok mozgékony, a homoki gazdálkodásban jártas parasztjainak — kezére.

Végül kutatásunk néhány olyan eredményét foglalom össze, melyek a nagyobb tájra is többé-kevésbé érvényesek.

1. Míg a XVIII. században az észak-déli népességmozgás volt a meghatározó, a XIX. század második felében a Nagy-Alföld több kistájáról indult a Duna—Tisza közti településhálózat hézagait, üres földjeit kitöltő népvándorlás. Népességekibocsátó terület Szeged és a szegedi táj, a Kiskunság déli településeinek (Majsa, Dorozsma, Halas) katolikus népessége, a Közép-Tisza-vidék, Észak-Bácska, Kecskemét, több jászsági település, kisebb mértékben Kalocsa és a Dél-Tiszaánál néhány település. E korszak migrációjának nincs olyan domináns iránya, mint a XVIII. században. Jellemző, hogy túlnépesedett településekről érkeznek és főleg tanyákról.

2. A korábbi betelepüléssel összevetve eltérés az is, hogy a XIX. századi puszták parcellázása után a tanyás település terjeszkedett ki újabb területekre, s jelentősen gyarapodott a nagytáj tanyai népessége. Falvak is keletkeztek a pusztákon (például Kerekegyháza, Szank), de a falusi házhelyosztást rendszerint megelőzte a tanyaépítés, az ottani tartós megtelepedés.

3. A Duna—Tisza közti homokpusztákon megtelepülők feltörték az ősgyepet, elegyengették, megművelték a „bicek-buckás” futóhomokot, a sok helyen addig érintetlen nyerstájból néhány évtized alatt kultúrtájat teremtettek. Ez agrárgazdasági, tágabb értelemben nemzetgazdasági szempontból hatalmas jelentőségű, és egyben az egymást követő telepes-nemzedékek nagy emberi

¹⁶ Juhász Antal (szerk.) 1990. Lásd a kötetben Fodor Ferenc, Sz. Körösi Ilona, Szabó László tanulmányait. Juhász Antal (szerk.) 1997. E kötetben Sz. Körösi Ilona és Szűcs Judit tanulmányai tárgyalják kiskunsági és jászsági települések birtokában lévő puszták benépesülését.

¹⁷ Szabó László 1982. 306—312. p., Szabó László 1990. 21—29. p.

¹⁸ Bálint Sándor 1976.

teljesítménye, amit nem szabad felednünk. A tájatalakításban szerepet tulajdonítunk annak, hogy épp az 1880–90-es években, a filoxéra pusztítása után a homokföldek fölértékelődtek, mivel a homoki szőlők immunisnak bizonyultak a filoxérával szemben. Ez adott lendületet a szőlőtelepítésnek a felparcellázott homokpusztákon.

4. Az előzőekből adódik, hogy azok a telepések, akik ismerték a homoki gazdálkodás fortélyait, jobban boldogultak, és hamarabb gyökeret eresztettek új lakóhelyükön, mint mások, például a feketeföldről érkezők, akik más módon és eszközökkel gazdálkodtak. Ezek a termelési tapasztalatok előnyt jelentettek a szegedi, dorozsmai, kisteleki, majsai parasztnak, akik korábban hasonló feltételek között folytattak tanyás gazdálkodást. Bizonyára ezért is vállalta sok család az áttelepülést.

5. A jellemzett migráció hosszú évekig levezette a népességkibocsátó kistajak parasztságának földhétségét. Ezzel magyarázható, hogy erről a tájról nem volt számottevő az Amerikába történő kivándorlás.

6. A Duna–Tisza közti homokhátság benépesülését *Für Lajos* kavargó-terjeszkedő népességmozgásnak nevezi.¹⁹ A migrációnak ilyen jellege főleg két körülményből adódott: egyfelől a közbirtokossági és földbirtokosi tulajdonú homokpuszták kiosztása sok részletben történt, évtizedeken át zajlott — így alkalmat adott a továbbvándorlásra —; másrészt mindig akadtak a telepések között, akiknek a silány homoktalaj, a rossz gazdálkodás, betegség vagy más körülmény miatt nem sikerült gyökeret verniük; másokat a kedvezőbbnek látszó gazdálkodási, termelési lehetőségek csábítottak, vagy a vállalkozó készség hajtott új lakóhelyre. Gyűjtőtapasztalataink alátámasztják Für megállapítását: állandó a népmozgás a tájon, egy-egy család története a vándorlások, az újabb nemzedék kirajzásának, szóródásának szövevényes folyamata — amíg a földvásárlás és a haszonbérlet lehetőségei le nem zárultak.

A Duna–Tisza közti homokvidéken századunk első felében is tartó spontán népmozgás a parasztság történetének eléggé feltáratlan területe, ami a népesség-, gazdaság-, társadalomtörténet és a néprajz kutatóira még sok feladatot ró.

IRODALOMJEGYZÉK

BÁLINT SÁNDOR

1974 Szegediek Bács-Kiskun homokján. *Cumania* II. Kecskemét, 411–426. p.

1976 A szegedi nemzet I. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged.

BÁRTH JÁNOS

1993 Az észak-déli népmozgás szerepe a Duna–Tisza köze XVIII. századi népesedéstörténetében. In *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. III. Szerk.: Békési Imre — Jankovics József — Kósa László — Nyerges Judit. Budapest-Szeged. 1621–1628. p.

BOROVSKY SAMU

1990 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. Reprint. Budapest.

FÉNYES ELEK

1851 Magyarország geographiai szótára. I–IV. Pesten.

GALGÓCZY KÁROLY

1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monographiája. Budapest.

FÜR LAJOS

1983 Kertés tanyák a futóhomokon. Tájéérténeti tanulmány. Budapest.

¹⁹ *Für Lajos* 1983. 43. p.

JUHÁSZ ANTAL

- 1980 A szegedi közlegelő bérbeadásának kezdetei. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1978/79-1. Szeged, 19—46. p.
1987 Felső-Pusztaszer benépesedése. Cumania 10. Kecskemét, 285—321. p.

JUHÁSZ ANTAL (Szerk.)

- 1990 Migráció és település a Duna—Tisza közén. Szeged.
1997 Migráció és település a Duna—Tisza közén 2. Táj és Népi Kultúra I. Szeged.

SZABÓ LÁSZLÓ

- 1982 Jászság. Gondolat Kiadó, Budapest.
1990 Jászsági kirajzások és a jász puszták benépesedése a XIX. században. In Migráció és település a Duna—Tisza közén. 21—43. p.

TÁLASI ISTVÁN

- 1977 Kiskunság. Gondolat Kiadó, Budapest.